

ZESDE PACIFICATIELEZING

De lage landen
en het platte vlak

*Kanttekeningen
bij een gemeenschappelijke literatuur*

Hella S. Haasse

*story
recht*

E.Story-Scientia
wetenschappelijke uitgeverij

D - 1986 - 0009 - 41
ISBN 90 6439 445 8

©1986, E. Story-Scientia
Wetenschappelijke uitgeverij
de Jamblinne de Meuxplein 34-35
1040 Brussel
tel.: 02/736.89.80.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Toen de Antwerpse auteur en kritikus Fernand AUWERA mij een paar jaar geleden een aantal discussiepunten voorlegde in verband met een bundel vraaggesprekken met schrijvers, die hij aan het voorbereiden was, trof mij de volgende door hem te berde gebrachte observatie: het 'provincialisme', waarmee de Nederlandse literatuur in de jaren zestig voorgoed afgerekend dacht te hebben, zou in de jaren tachtig nog geenszins tot het verleden behoren, integendeel, in het werk van vele jongere schrijvers zou sprake zijn van thema's die als 'keukendramatiek' gekwalificeerd dienden te worden, en deze uitingen van 'binnenkamersmentaliteit' zouden als vanouds de meeste weerklank vinden bij het Nederlandse lezerspubliek. AUWERA had het over 'de maffe navelkijkerij, het neuzelen over kruideniersproblemen van sommige Nederlandse jongeren' en 'de afgesabbelde thema's waar veel Vlaamse jonge auteurs nog steeds mee bezig zijn.'

Ik beluisterde toen in zijn woorden vooral kritiek op het ontbreken van klemmende maatschappelijke en politieke probleemstellingen. Hoewel ik Fernand AUWERA geen ongelijk kon geven waar het zijn constatering betrof dat de vernieuwingsdrang en de geest van opstandigheid die in de late jaren zestig onder de jongeren heersten nauwelijks sporen hebben achtergelaten in de sindsdien in onze contreien verschenen romanliteratuur, voelde ik mij toch gedrongen in reactie op zijn uitdagend geformuleerde bewering naar een verklaring te zoeken voor dat verschijnsel van hernieuwd 'provincialisme'. Ik citeer een gedeelte van mijn antwoord:

'Bedoelt u met 'keukendramatiek' de zogenaamde kleinschaligheid, de sfeer van het 'Hollandse binnenhuisje', het provinciale streng gereformeerde of fijn katholieke klimaat dat in dorpen en kleine steden nog wel te vinden is? Blijkbaar hebben veel hedendaagse Nederlandse auteurs, ondanks hun leven in de Randstad in een min of meer intellectuele en artistieke 'incrowd', nog niet voldoende afstand genomen tót, afgerekend mèt, het milieu waaruit zij voortgekomen zijn. Het gewone, alledaagse, heeft trouwens altijd voor Nederlandse kunstenaars een bron van inspiratie gevormd. Kwesties als milieuvervuiling en problematiek rond oorlog en vrede zijn zo 'grootschalig', hebben zozeer te maken met zaken die ervaren worden als niet in volle omvang waarneembaar, en dus oncontroleerbaar, dat zelfs zij, die zich er diep door geraakt voelen, het zindelijker, authentieker, vinden dicht bij huis — bijwijze van spreken 'in de keuken' — te blijven. Vermoedelijk óók, omdat de omgang van mensen op huis-, tuin- en keukenniveau het oefenterrein is voor wederzijdse aanpassing van groter formaat.'

Ik heb mij sindsdien nogal beziggehouden met het door AUWERA aangeroerde vraagstuk. In vraag en antwoord praatten wij destijds eigenlijk langs elkaar heen. Dat op zichzelf lijkt me al kenmerkend voor een subtiel wenzensverschil, waar ik het strak nog over zal hebben. Ik meende in AUWERA's woorden een zekere gering-schatting te bespeuren voor een Nederlandse eigenschap die behalve ergerlijke toch ook wel te waarderen kanten heeft. Het begrip 'binnenkamer' heeft waarschijnlijk voor Hollanders een andere lading dan voor Vlamingen. 'Binnenkamer' is het symbool van een wenzensgesteldheid, een instelling, die voor Noord-Nederlanders niet persé negatief hoeft te zijn, misschien zelfs karakteristiek genoemd kan worden. Johan HUIZINGA heeft die ooit omschreven als 'die eigenschap van het Ne-

derlandse volk, die noch verheven, noch diep geestelijk, en toch zo belangrijk is: de eenvoud van het leven'. De dichteres VASALIS formuleerde hetzelfde met andere woorden in een van haar verzen als 'eerbied voor de gewoonste dingen'. Ik had de indruk, dat Fernand AUWERA zinspeelde op een algehele verwording, ja, een degeneratie, van die specifieke eigenschap, zoals die tot uiting pleegt te komen in onze letteren, en dat leek mij een te schrille en beslist onjuiste voorstelling van zaken. Op de achtergrond van zijn verontrusting speelde — denk ik nu — óók mee het verklaarbare ressentiment van jongere Vlaamse schrijvers omdat er in Nederland, met name in toonaangevende Amsterdamse literaire kringen, tegenwoordig niet of nauwelijks aandacht aan hun werk wordt besteed, zulks in schrill contrast tot de belangstelling die kritiek en publiek in de jaren vijftig en zestig aan de dag legden. Is deze opvallende en beschamende veronachtzaming in de eerste plaats een economisch verschijnsel, zoals wel eens verondersteld wordt (de spoeling is dun in de commercie van het literaire boek); zouden dan toch de verschillen in woorden en zegswijzen, het — terecht of ten onrechte — vaak als 'gebrekking' bestempelde gebruik van de Nederlandse taal, een rol spelen? (maar die verschillen zijn, zoals iedereen kan vaststellen, uiterst variabel, en vaak eenvoudig te verwaarlozen). Of ligt de oorzaak in wat ik daarnet al aanduidde als 'een subtiel wezensverschil'? De dichter Benno BARNARD signaleerde in het *Nieuw Wereldtijdschrift* van juli jongstleden een verschijnsel waar bij mijn weten eigenlijk zelden of nooit over gesproken wordt, maar dat doorslaggevend is. Wat hij daar over poëzie zegt, geldt mutatis mutandis voor het proza: 'Ook als een getalenteerde Vlaamse dichter ABN schrijft — en natuurlijk schrijft hij dat — blijft er in zijn poëzie voor Hollandse oren altijd iets vreemds meeklinken.'

Dat 'iets' is, volgens BARNARD, dat door Vlaamse dichters gedachten, gevoelens of impressies uitgedrukt worden op een wijze die 'mogelijk en toelaatbaar' is, terwijl geen enkele Nederlander dezelfde gedachte ooit op die wijze zou uitdrukken. 'De Nederlander leest een tekst in zijn eigen taal, maar daar doorheen hoort hij een tekst in een heel andere taal — die niet eens bestaat en die hij daarom bij gebrek aan beter maar Vlaams noemt.'

Er ontstaat een merkwaardig effect van vervreemding, het 'trompe l'oreille'. Ik vermoed, dat hetzelfde, maar omgekeerd, het geval is bij de Vlaamse lezer die kennisneemt van een noord-Nederlandse tekst. Niet door de taal zijn wij van elkaar gescheiden, maar door wat wij in die taal onder woorden trachten te brengen. Zo kan het gebeuren dat een noord-Nederlander het door een zuid-Nederlander onder woorden gebrachte ervaart als oubollig, flauw, pompeus of sentimenteel, en dat een Vlaming zich stoot aan wat in het 'Hollands' op hem overkomt als kil, star, pietspeuterig en arrogant. Henri-Floris JESPERS heeft gelijk met zijn bewering (in AUWERA'S interview-bundel *Engagement of Escapisme?*), dat wij, Hollanders en Vlamingen, 'elkaars buitenland' zijn. Maar toch: ook wanneer we er van uitgaan dat wij eigenlijk in twee verschillende culturen leven, blijft daar het feit van een aantal overeenkomstige basis-gegevens. Uit menige boutade van hedendaagse Nederlandse en Vlaamse schrijvers blijkt, dat onvrede over de eigen variant van 'provincialisme' algemeen is. De eigen natuurlijke omgeving, het milieu van herkomst,

kunnen tot verstikkens toe bedrukkend zijn, heeft Ivo MICHELS — nu woonachtig in Frankrijk — ooit eens bekend. In Nederland 'bestaat geen behoefte aan wat afwijkt van het alledaagse, platte, gepatenteerde, en durft men zelfs niet te denken aan het wonderlijke, vreemde, geheimzinnige, gevaarlijke, beklemmende, pijnlijke en dodelijke' (deze woorden zijn van Willem Frederik HERMANS, die óók in Frankrijk woont). Misschien kan men zeggen, dat Vlaamse en Nederlandse schrijvers eensgezind zijn waar het betreft de complexe verhouding vol innerlijke tegenstrijdigheden tot de eigen naaste, 'kleine' omgeving, het eigen leefklimaat, dat maar al te vaak ervaren wordt als domweg anti-kunst, anti-cultuur.

'Er is bijna nergens een zo obscurantistisch literair-cultureel klimaat te vinden als in Nederland', zegt Jacq. Firmin VOGELAAR. En Walter van den Broeck heeft ten aanzien van België dat onbehagen onder woorden gebracht in een vraaggesprek met Hugo BOUSSET: 'Die ambiguïteit is er nu eenmaal, waarom zou ik doen alsof ze er niet is? Of is het niet zo, dat dit land een blok is aan het been van elk talent, maar dat datzelfde talent zich in de eerste plaats in datzelfde land waar wil maken?'

Ik voor mij geloof, dat 'kleinschaligheid' niet hetzelfde hoeft te zijn als dat, wat wel eens pejoratief 'het platte vlak' wordt genoemd. De verontrusting en afkeer van schrijvers (ik durf te zeggen: van alle kunstenaars) gelden vooral dat platte vlak. Wat moet men daar onder verstaan?

Wij Nederlanders en Vlamingen, mensen van de Lage Landen, worden naar men zegt in geestelijk opzicht bepaald door het vlakke, platte karakter van de bodem die wij bewonen. Het platte vlak zou ons natuurlijke milieu zijn. maar: zelfs in het allervlakste landschap, bijvoorbeeld dat van de provincie Noord Holland (waar men bij wijze van spreken maar op een krant hoeft te gaan staan om een mooi uitzicht te hebben), zorgen rijen bomen, eenzame boerderijen die als eilanden uit het gras omhoogrijzen, en de in één punt van de horizon verdwijnende lijnen van sloten en wegen voor perspectief. Voorzover ik Vlaanderen ken, het vlakste deel van België, zijn het daar weer andere vorm- en vooral kleurelementen, de pluimige boomgroepen, de rode baksteen van huizen en hoeven in het groene land, die een indruk van diepte teweegbrengen. Ik spreek natuurlijk, zowel waar het Noord als Zuid betreft, over nog niet door industrie-complexen en diverse 'openbare werken' geschonden landschappen. Nergens is zoveel hemel, zijn er zoveel wisselvallige wolkenformaties, als boven vlak land. De Lage Landen worden bovendien begrensd door de anderssoortige, bewegelijke uitgestrektheid van de zee. De meer naar het oosten gelegen provincies van Nederland en België zijn niet, of in elk geval minder, vlak; maar wil dat nu ook zeggen, dat de bewoners van die zand- en heidegronden, die heuvels, van nature anders zijn, niet meer door het echte laagland bepaald? Moet, wie 'mensen van het platte vlak' aan een onderzoek wil onderwerpen, zich bewust beperken tot de randgebieden van Nederland en België? Het platte vlak als leefruimte te hebben, is trouwens niet speciaal voorbehouden aan Hollanders en Vlamingen. Wat kan vlakker, platter zijn dan de steppe of de pampa? Hemel en aarde vloeien daar als het ware in elkaar over tot één ontzaglijk, in wezen buiten-menselijk element. Die onbegrensdeheid, eindeloosheid, wekt gevoelens van melancholie, een besef van menselijke nietigheid — en dus fata-

lisme —, maar tegelijkertijd een compenserende drang naar het veroveren van de verten, kortom, vage en excessieve gemoedsgesteldheden van geheel andere aard dan die inheems zijn in onze gewesten. De vlakheid van de Lage Landen is er zelden een van 'zover de blik reikt', wordt altijd onderbroken door huisje, boompje, beestje, in elk geval door iets dat de menselijke aanwezigheid natdrukkelijk voelbaar maakt. Met name de platte Hollandse bodem is voor een groot deel zelf al een produkt van mensenhanden. De wolkenlucht boven ons laagland onttrekt zich aan menselijke bemoeienis, maar het land draagt ons stempel, is door ons gearrangeerd. Misschien bepaalt dat dubbele aspect van de ruimte waarin wij leven ook de bijzondere ambivalente verhouding, de haat-liefde gevoelens, die wij ervoor koesteren.

Wat houdt die in de volste zin van het woord eigen-aardige problematie in? Het 'platte vlak' is iets dat ruimtelijk lijkt, maar het niet is; iets, dat één dimensie te kort komt. En waar dit dus, zoals wij weten, in werkelijkheid niet opgaat voor de natuurlijke ruimte van de Lage Landen, moet die bewering, dat wij 'mensen van het platte vlak' zouden zijn, een overdrachtelijke betekenis hebben, verwijzen naar beperktheid, naar het laag-bij-de-grondse, naar een mentaliteit die bijvoorbeeld spreekt uit een oer-hollandse gezegde als 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg', of uit de 'cultuurloosheid, onbeschoftheid, domheid en aanstellerigheid' naar Walter VAN DEN BROECK in een, naar ik men berucht geworden, boutade zijn Belgische land- en streekgenoten van beticht.

Onlangs kreeg ik bij toeval weer eens een boek in handen, dat zestig jaar geleden opgang gemaakt heeft als een beknopte analyse van het wezen van verschillende Europese volken. Ik bedoel *Das Spektrum Europas* door HERMANN, graaf KEYSERLING, de reizende filosoof, of filosoferende wereldreiziger, dat hangt af van de waarde die men nu aan zijn — vóór 1940 waarschijnlijk sterk overschatte — geschriften toekent. In de jaren dertig, toen vrijwel overal elders KEYSERLING als een groot denker werd beschouwd, waren in Nederland de destijds voor de intelligentsia toonaangevende jonge litteratoren Menno TER BRAAK en Edgar DU PERRON openlijk sceptisch gestemd ten aanzien van die modieuze roem; achteraf bekeken niet geheel ten onrechte. Al heeft KEYSERLING zelf wel degelijk afstand genomen tot het Derde Rijk van HITLER, zijn werk bevatte elementen, die het mogelijk maakten dat de Duitse nationaal-socialisten er denkbeelden van hun gading aan konden ontlenuen, met name over de 'elite'-mens. DU PERRON schreef in 1934 aan TER BRAAK 'De man is intelligent en zegt soms zeer boeiende dingen, maar het is een zwamneus van het zuiverste water.'

In een hoofdstuk getiteld *Die Niederlande* maakte KEYSERLING enkele generaliserende, soms inderdaad potsierlijke, opmerkingen over de Lage Landen. De Nederlandse taal (volgens hem een 'afgeleide' taal, een soort van Duits dialect) deed hem op het eerste gehoor denken aan de klanken die dronken kerels na een doorgeuifde nacht plegen uit te stoten wanneer zij bij het krieken van de dag lallend over straat zwalken. 'De Nederlandse taal is een taal van boerenkinkels', beweerde de Baltische graaf zonder blikken of blozen. Hollandse vrouwen waren, had hij vernomen, zo op en top placiede moeders, dat er in Nederland nooit of te nimmer

sprake zou kunnen zijn van een feministische crisis. KEYSERLING zou vreemd opkijken, wanneer hij nu de kleindochters van deze vrouwen aan het woord kon horen.' Hollanders zijn grof en brutaal, oordeelde hij, Belgen daarentegen wraakzuchtig en chicaneus, met wrede trekjes. Vlaamse schilders zwelgden in de zestien- en zeventiende eeuw in taferelen van foltering en van de hel op aarde; wat hun Hollandse kunstbroeders betrof, die zouden het genre van het stillevens met een overvloed van kostelijke spijzen, fruit, oesters, wildbraad, en wat dies meer zij, uitgevonden hebben, opdat hun opdrachtgevers tenminste met het oog konden genieten van wat zij zich in spreekwoordelijk geworden zuinigheid aan tafel ontzegden... Te oordelen naar wat men in andere landen gewoonlijk vindt van het eten in Holland, bevat deze opmerking van KEYSERLING wellicht een kern van waarheid.

Maar afgezien van dergelijke oppervlakkige, al te vlot opgeschreven indrukken, heeft hij toch ook een aantal dingen onder woorden gebracht die mij nog steeds bruikbaar lijken voor de verkenning van de problematiek van het 'platte vlak'. KEYSERLING zag (en hij is de enige niet, het is zo langzamerhand een gemeenplaats geworden) de Lage Landen als één geheel, een overgangsgebied tussen romaanse en germaanse culturen, en daarom 'von sonderlicher Seele'. 'Ik ken', schreef hij, 'maar één Europees cultuurgebied waar een cultus van het lelijke, dat wil zeggen, van het on-schone bestaat, en dat zijn de Nederlanden', en hij laat daar in een adem op volgen, dat een en ander desondanks in de praktijk een zeer esthetisch totaalbeeld kan opleveren. 'De Nederlanden', aldus KEYSERLING, 'hebben op basis van alledaagse lelijkheid een hoogwaardige cultuur voortgebracht. Dit betekent in feite een geestelijke overwinning van hogere orde dan waar het antieke Hellas (waar schoonheid de norm was) ooit op heeft kunnen bogen.' Met andere woorden: er zijn uitzonderlijk krachtige creatieve impulsen nodig om dat weerbarstige Nederlandse materiaal te vormen. Die spanning tussen ruw 'naturel' en artistieke prestatie maakte de Lage Landen in KEYSERLING's ogen juist zo boeiend. 'Hun schoonheids-cultus is in wezen verzet tegen aangeboren pummelachtigheid', constateerde hij. Sterke innerlijke tegenstellingen lagen volgens hem ook ten grondslag aan de psychische problemen die hij in Holland bij een relatief groot aantal ontwikkelde en begaafde personen had waargenomen. Hij vond, dat de Vlamingen *hun* werkelijkheid benaderden en verwerkten met meer uitbundigheid, kleuriger, met een groter vertoon van jovialiteit en levensvreugde ('vertoon', dat wel, want het leek vaak maar schijn, een vorm van mimicry); dat zij het lelijke, alledaagse tot groteske wisten om te toveren, kortom, dat zij een *savoir-vivre* ten toon spreidden in hun 'platte vlak', dat de noord-Nederlanders ten enenmale misten.

Das Spektrum Europas dateert als gezegd uit 1928. Hoe was het in die tijd gesteld met de Nederlands-talige literatuur in Noord en Zuid? In Holland werd het beeld van de letteren nog beheerst door poëzie van een overwegend intellectueel en spiritueel karakter (ik noem slechts P.C. BOUTENS, Albert VERWEY, P.N. VAN EYCK, J.H. LEOPOLD, de jonge Adriaan Roland HOLST) en proza dat op alle niveaus, vanaf Louis COUPERUS en Frans COENEN, via Top NAEFF en Ina BOUDIER-BAKKER tot en met Herman ROBBERS en Jo VAN AMMERS-KÜLLER, het burgerlijke familieleven, gedomineerd door erfelijkheidsproblemen en generatieconflicten, weerspiegelde (uit-

zonderingen: NESCIÓ, CARY VAN BRUGGEN, bevestigden de regel). Jonge kritische talenten als TER BRAAK en DU PERRON, dichters als H. MARSMAN en J.J. SLAUERHOFF, nieuwe prozaïsten als SIMON VESTDIJK en F. BORDEWIJK, waren in opkomst, trachten gestalte te geven aan een eigenzinniger individuele visie of aan een 'houding in de tijd', die de sfeer van het traditonele 'Hollandse binnenhuisje' te boven en te buiten gingen - al hebben met name de dichters Jacques BLOEM en Martinus NIJHOFF, en de romanschrijver Arthur VAN SCHENDEL laten zien, hoe inspirerend de 'eenvoud van het leven' kon zijn, en in klare taal uitdrukking gegeven aan wat HUIZINGA omschreef als 'een sterke werkelijkheidszin, in de diepere betekenis dat men de wereld en de dingen als werkelijk aanvaardt.'

En in Vlaanderen? Ik citeer R.F. LISSENS, die in zijn literatuurgeschiedenis stelt, hoe, omstreeks 1930, Maurice ROELANTS, Lode ZIELENS en Gerard WALSchAP zich afkeerden van 'de overheersing van het picturale dat zich aanhoudend uit in natuurbeschrijvingen of typering van plattelands- en kleinstadsmilieus, waarin de onbeduidende lotgevallen van ongevaarlijke zonderlingen en sukkels gesitueerd worden, leven aan de oppervlakte, anekdotes en historietjes, in plaats van drama's en problemen van morele, godsdienstige en sociale aard.' Maar: wortelde niet ook de hoogst originele nihilistische woordkunst van Paul VAN OSTAIJEN in de waarneming van dat gesmade 'leven aan de oppervlakte'? en hebben Stijn STREUVELS en Willem ELSSCHOT in diezelfde jaren niet op een volstrekt on-banale wijze geschreven over 'de wezenlijke dingen van het leven, de bitterzoete kern der kleine, dagelijkse gebeurtenissen'? (ik leen hier de woorden, die Marnix GIJSEN ooit aan ELSCHOT wijdde).

Het in 1932 opgerichte letterkundige tijdschrift *Forum*, onder redactie van (in de loop der jaren) onder andere TER BRAAK, DU PERRON (de gangmakers!), ROELANTS, WALSchAP, VESTDIJK, GIJSEN, betekende een eerste bewust ondernomen samenwerking tussen jongere Nederlandse en Vlaamse schrijvers die uit onbehagen over het 'platte vlak' (gesymboliseerd in DU PERRON's schepping *Jan Lubbes*) een gemeenschappelijke basis kozen. Maar, als bekend, al gauw begon zich een controverse af te tekenen tussen het luciede, sceptische, kritisch-analyserende 'ik'-gerichte schrijven (de 'vent', de persoonlijkheid achter het werk als criterium) en het vóór alles vorm-gerichte schrijven, dat rekening hield met wat A. Roland HOLST 'de buitengewesten van het bewustzijn' heeft genoemd. Zou men in de meningsverschillen, de botsingen op principiële gronden, die tot de opheffing van het tijdschrift hebben geleid, een parallel kunnen ontdekken met de tegenstelling 'provincialisme' - 'engagement' of 'keukendramatiek' - 'openstaan voor de grote bewegingen in de tijd', die nu de gemoederen bezig schijnt te houden? Ik heb het gevoel dat we hier verstrikt dreigen te raken in paradoxen. Immers, men kan 'bevlogen' vanuit de 'buitengewesten van het bewustzijn' aan het alledaagse haast mythische lading verlenen; en men kan op een beperkte 'provinciale' manier analytisch en sceptisch en luciede te werk gaan. 'Openstaan', oprecht engagement, hoeven nog geen garantie te betekenen voor dieper inzicht of creatieve kwaliteit. Aandachtige waarneming van de grassprietten naast de keukendeur kan daarentegen leiden tot 'verlichting' in de ware zin van het woord.

In 1952, een kwart eeuw na het verschijnen van KEYSERLING's boek *Das Spektrum Europas*, besteedde de Spaanse auteur Salvador DE MADARIAGA in een essay dat hij op zijn beurt aan landen en volken van Europa wijdde, geen speciale aandacht aan België en Nederland. Hij beschouwde de Lage Landen zozeer als een overgangsgebied tussen de Duitse, Franse en Angelsaksische culturen, dat hij het aan de geïnteresseerde lezer heeft overgelaten zelf gevolgtrekkingen te maken wat betreft de mengvormen die men in onze gewesten aan kan treffen.

Bewoners van de Nederlanden zijn, aldus DE MADARIAGA, op velerlei wijze innerlijk verdeeld, 'gespleten', al naar gelang in hun wezen de volgens hem typisch germaanse zielsbeweging van het *worden* (gesymboliseerd in het beeld van de 'stroom'), de neiging tot definiëren, concretiseren, van de Franse geest (het 'kristal') of de pragmatische instelling (het 'werktuig') van de Engelsen overheerst. (Hij zag daarbij over het hoofd, dat de Britse volksaard gekenmerkt wordt door nog geheel andere, Keltische, elementen, die allesbehalve nuchter en praktisch zijn). KEYSERLING had noord- en zuid-Nederlanders een pluim op de hoed gestoken door te verklaren dat ons 'regionalisme' zo creatief is en dus als waardevol element temidden van de sophisticated grote landen behouden dient te blijven; ook DE MADARIAGA gaf ons, in de enige zinsnede van zijn betoog, waarin de Lage Landen ter sprake komen, een schouderklopje: Vlaanderen en Holland verrijken de Europese geest met (u raadt het nooit): 'de glans van het huiselijke leven, vol menselijke warmte in eetkamer en keuken'. Wie goed luistert, vangt nu een verre galm op, de echo van de stem van Victor HUGO, die honderdvijftig jaar geleden Vlaanderen toezong: 'O vieux pays, gardien de tes moeurs domestiques!', en de Lage Landen roemde als de enige plek in Europa waar de nevels van het onherbergzame Noorden en de gloed van Castilië zich met elkaar konden vermengen! DE MADARIAGA's definitie van de verschillende, op de Lage Landen in-werkende invloeden, zijn heel beeldend, maar hij gaat te ver, wanneer hij die invloedssfeer doortrekt tot boven de grote rivieren. Want de mogelijkheden van vermenging, de overgangen tussen diverse zo uiteenlopende geaardheden, worden - hoe kan het ook anders? - in de zuidelijke Nederlanden ongetwijfeld sterker ervaren dan in Holland. Nooit zal men een Hollander tegenkomen, die zichzelf kwalificeert als 'een mengsel van germaans en latijns puin', zoals Walter VAN DEN BROECK dat, ogenschijnlijk schertsend, maar met een ondertoon van felle ernst, de ik-figuur in zijn roman 'Het beleg van Laeken' laat doen.

Dat wij, bewoners van de Lage Landen, op een kruispunt leven, wisten wij al lang, en ook, dat wij in de loop van de geschiedenis herhaaldelijk als doorgangsgebied zijn beschouwd door de omringende grote naties, voorzover die ons niet gezien hebben als een soort van randverschijnsel, of als een verlengstuk van hun eigen territorium, en dus uitermate geschikt om ook formeel ingelijfd te worden. DE MADARIAGA, een liberale en idealistische voorstander van Europese eenheid, was toch blijkbaar nog steeds te zeer onder de indruk van het grootste imperialistische verleden van Spanje om oog te hebben voor de eigen vormen van weerbaarheid in het gebied, dat zijn voorgeslacht tussen 1568 en 1648 zoveel last bezorgd heeft. KEYSERLING, de Duitser, wist echter wel (en vermeldde het ook nadrukkelijk), ruim

een decennium voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, dat de bewoners van de Lage Landen van oudsher in verzet komen wanneer men hun recht op eigen-aardigheid aantast. Verzet verraadt de aanwezigheid van waarden, die men ten koste van lijf en goed verdedigen wil, en dat lijkt op zichzelf al iets te zijn dat in strijd is met de mentaliteit van het platte vlak.

Wat wil die term 'platte vlak-mentaliteit', die ik intussen al herhaaldelijk gebruikt heb, nu eigenlijk zeggen? Angst voor ruimte, hoogte, diepte — maar tegelijkertijd een heimelijk gefascineerd worden door al wat het vlak te boven en te buiten gaat. Die ambivalente gevoelens kan men in toom houden, afreageren, door een nuchtere, rationele houding, door kritiek en spot, zelfspot bij voorkeur, of door onverbloemd wantrouwen jegens al wat zich als diepzinnig of bevlogen aandient, al wat van ver komt of de verte zoekt. Eeuwen lang hebben bewoners van de Lage Landen met die ambivalentie kunnen leven door al het 'hogere' onder te brengen in de zaken des geloofs. Noch in domineesland, noch in een, door een bigotte klerus beheerst, taalgebied voelt de Muze zich thuis. Het 'platte vlak' vormt onze grootste bedreiging, maar het is ook de voedingsbodem van onze creativiteit. Wij kunnen van onze nood een deugd maken. De aandachtige, liefdevolle of genadeloos scherpe waarneming van het alledaagse in al zijn verschijningsvormen, de verheving van het on-schone tot karikatuur, groteske of hallucinatie, de ontkenning van dat 'lelijke' met behulp van fantasie of droom: dat zijn allemaal niet te verwaarlozen, vaak onderling tegenstrijdige aspecten van onze cultuur. Over de trefende en vaak grootse wijze waarop een en ander sinds de middeleeuwen tot uiting gekomen is in de beeldende kunst van de Lage Landen, hoef ik niet uit te weiden. Het is in de eerste plaats dank zij de Vlaamse en Hollandse meesters uit de bloeiperiode dat onze beide landen in cultureel opzicht internationaal nog enigszins meetellen. Het is trouwens merkwaardig dat ook wij zelf, wat die beeldende kunst betreft, zelden of nooit praten over onderscheid tussen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden, al zullen er stellig karakteristieke verschillen aan te wijzen zijn in de picturale en plastische benadering. Kleur en vorm 'vertalen' subtiele wezenlijke verschillen in waarneming en beleven met meer gemak dan woorden, woorden wekken sneller misverstanden, zeker wanneer één taal de eigen-aardigheden in denkwijze moet uitdrukken van wat in wezen twee verschillende volken zijn.

Maar is het nu werkelijk zinvol, essentieel, om al die verschillen en tegenstellingen, al die grote en kleine overeenkomsten, al die varianten van de complexe wezensgesteldheid der Lage Landen, op een goudschaaltje te wegen? Zijn wij er bij gebaat het nu eens met de arrogantie van 'gidsland' optredende, dan weer zich in kneuterige copieerlust des dagelijks levens vermeiende literaire Holland, en het zowel naar verhouding meer cosmopolitisch ingestelde, meer wereldse, als anderszijds juist weer 'achtergebleven', ouderwets-banale literaire Vlaanderen, met elkaar te vergelijken? (waarbij ik met nadruk wil vaststellen, dat dit haast ontoelaatbare generalisaties zijn, die zowel de letterkunde van onze beide landen in zijn geheel, als de verscheidenheid in talent en aanpak van auteurs individueel onrecht doen). Het lijkt mij veel juister en ook boeiender, na te gaan hoe schrijvers in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden, ieder op eigen wijze, het probleem van 'le-

ven in het platte vlak', dat wil zeggen: leven in een omgeving die in cultureel opzicht onverschillig is, creatief oplossen; of zij teksten maken die vanuit een onbehagen met het bestaande maatschappelijke bestel de taal bewerken, transformeren, zodat er (om een uitspraak van Daniël ROBBERECHTS aan te halen) 'tegenteksten ontstaan, antistoffen, om mentaal te overleven', of hun ideeën, verbeeldingen en visies in meer traditionele vormen gieten. Welke benaderingsmethoden, welke literaire technieken, passen schrijvers toe, om aan hun in wezen misschien 'kleinschalige' materiaal ruimte, hoogte en diepte te geven? Men zou eens moeten nagaan welke functie er in de Nederlandstalige literatuur van na 1940 vervuld wordt door de terugblik op, of weergave van de nawerking van, de Tweede Wereldoorlog; door bezinning (al dan niet nostalgisch getint) op het teloorgaan van de koloniën; door reizen naar en verblijven in vreemde, vaak verre, landen; door projectie in ware of fictieve historische gebeurtenissen en personages; door satirische overdrijving en vertekening; door transpositie naar een grillige fantastische verbeeldingswereld. Zijn dit louter vormen van escapisme of pogingen door thematiek 'ruimte' te scheppen? Waaruit bestond dan toch die afrekening met het 'provincialisme', die in de jaren '50 en '60 zou hebben plaatsgevonden?

De door Salvador DE MADARIAGA in 1952 nog in de Lage Landen oppermachtig geachte 'glans van het huiselijke leven' en 'warmte van eetkamer en keuken' waren in diezelfde tijd in toenemende mate het doelwit van even hardnekkige als onbarmhartige aanvallen en ontmaskeringsmanoeuvres van de kant van de toen opkomende generatie schrijvers. Verbeeldingen van de bewustwording, de opstandigheid of juist de landerige afzijdigheid van de adolescent en de jong volwassene vierden hoogtij. Ook waar de uiteindelijke onmacht en de frustratie een tragisch accent gaven aan deze thematiek (zoals in de vroege romans en verhalen van Hugo CLAUS, Gerard VAN HET REVE en Willem Frederik HERMANS) was die allesbehalve 'provinciaal', maar sloot in het registreren van een als absurd ervaren werkelijkheid aan bij wat jongere auteurs uit Engeland, Duitsland, Amerika schreven. De dichters en prozaïsten die onder de verzamelnaam 'de vijftigers' de geschiedenis zijn ingegaan, versplinterden met hun taalexperimenten de geijkte literaire vormen, de geijkte voorstellingen van de werkelijkheid. Zij leken een doorbraak te forceren naar 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde', een omwenteling op alle fronten voor te bereiden. Hun élan, dat eveneens aansloot bij literaire stromingen elders, was evenmin 'provinciaal' als het pessimisme van de eerder genoemde auteurs. In die jaren vond ook een nieuwe toenadering plaats tussen de noord- en zuid-Nederlandse literatuur. Sceptici als Marnix GIJSEN en Raymond BRULEZ, de gedesillusioneerde oude Herman TEIRLINCK, de sarkastische Gerard WALSHAP, de felle Louis-Paul BOON, en vooral Willem ELSSCHOT, behoorden in Nederland tot de meest gelezen en bewonderde schrijvers; zij brachten een cosmopolitisch element in onze letteren, toonden (met name TEIRLINCK in zijn magistrale *Het gevecht met de engel*, BOON met *De Kapellekensbaan* en ELSSCHOT met zijn ironische superieure vertelkunst) hoe op basis van strikt-persoonlijke waarneming een veelkantig, genuanceerd beeld van een mensengemeenschap kan worden opgebouwd. Die Vlaamse roman-kunst was volwassen, *all-round*; indien er één term denkbaar is die in verband met

het werk van deze schrijvers niet gebezigd kan worden, dan is het wel die van het 'platte vlak'. Ik heb vaak gedacht, dat het vermogen om het persoonlijke, individuele, te verwerken in de verbeelding van een groep, een collectief, Vlaamse auteurs van nature goed ligt. Een eigentijdse vorm van de complexe roman, die fictionaal-epische en tegelijkertijd belijdend-lyrische elementen bevat (ik ontleen deze termen aan een essay van Paul DE WISPELAERE), lijkt hier op een vanzelfsprekende wijze tot stand te komen dan in Nederland, waar men meer gedisponeerd schijnt tot het ik-gerichte schrijven, vanaf de openlijk of verkapt autobiografische roman tot en met de 'column' in opiniebladen.

In de jaren zestig bood het tableau van de Nederlandse letteren, waartoe als vanzelfsprekend ook een aantal Vlaamse schrijvers behoorden (onder andere Ivo MICHIELS, Hugo RAES, Ward RUYSLINCK) een levendig en rijk geschakeerd beeld. In *De Verwondering* door Hugo CLAUS (1962) en *Nooit meer slapen*, door Willem Frederik HERMANS (1966) had onze gemeenschappelijke literatuur er twee romans bijgekregen waarin op meesterlijke wijze wordt verbeeld wat men de tragiek van het platte vlak zou kunnen noemen. Alfred Issendorf de anti-held uit *Nooit meer slapen*, die op een wetenschappelijke expeditie in Lapland verdwaalt, en hulpeloos ronddolend zichzelf kenschetst als 'een klungel uit de lage modderlanden', en de leraar De Rijckel, die, gestoord, en ten prooi aan obsessies, in een kliniek voor geesteszieken moeizaam de brokstukken van zijn herinnering tot een sluitend geheel tracht samen te voegen, zijn méér en anders dan respectievelijk een Nederlander en een Vlaming in uitzonderlijke omstandigheden. Zowel bij CLAUS als bij HERMANS gaat het vertelde boven de 'fabel' uit, is het de gelijkenis geworden van een algemene menselijke conditie: 'Issendorf en De Rijckel zijn geconfronteerd met de noodzaak zich te handhaven in een werkelijkheid die eisen aan hen stelt waartegen zij niet opgewassen zijn. Hun bewustzijn is te beperkt om de situatie waarin zij zich bevinden te doorzien. Zij komen als het ware een dimensie te kort. Niet toevallig, dunkt me, zijn het twee schrijvers uit de Lage Landen die in lotgevallen als die van Issendorf en De Rijckel stof voor een *exempel* gevonden hebben.

Het lijkt, alsof na 1970 het 'platte vlak' een andere naam gekregen heeft: neorealisme. Want onder dat etiket worden de schrijvers op één hoop geveegd tegen wie de aantijgingen van hernieuwd provincialisme gewoonlijk gericht zijn. De pogingen van een nieuwe lichtung auteurs om gewoon, nuchter, lakoniek, 'zonder flauwe kul', desnoods in documentaire trant, gebeurlijkheden uit het huis-, tuin- en keukenleven te beschrijven, worden door tegenstanders afgedaan als 'nietszeggende verhaaltjes, zo lullig als maar mogelijk is', tot stand gekomen onder een ware 'terreur van de nieuwe zakelijkheid'; als 'ziek geriedel over de eigen gereformeerde jeugd', als 'verveelde gearriveerdheid', 'luiheid en versuffing', 'relativerende en daardoor kleinerende ironie', en 'geleuter van debutanten'.

Het is echter even onjuist alle vormen waarin dit zogenaamde neo-realisme zich voordoet over één kam te scheren, als om te beweren dat die literaire stroming het gehele Nederlandse proza-van-nu beheerst. Ook is het niet waar dat dit 'provincialisme' een typisch verschijnsel van onze streken is. Onlangs vergeleek Daan CAR-TENS in een artikel de nieuwe Duitse roman met een stadslandschap in dorpslicht:

'De jonge Duitse auteur van rond de dertig jaar heeft geen onderwerp behalve het zorgvuldig in kaart brengen van het eigen territorium (...) De romans en verhalen zijn haast dorpse rustieke opstellen over kalverliefdes en klein ongemak.' Men zou soortgelijke opmerkingen kunnen maken over het werk van vele hedendaagse Westerse schrijvers. Is trouwens het in kaart brengen, verkennen, van het eigen territorium niet de eerste, noodzakelijke, handeling die men dient te verrichten alvorens men kan gaan denken over het optrekken van 'ruimtelijke' constructies? Het is niet iedere debutant gegeven om, zoals Harry MULISCH, van meet af aan stoutmoedige concepties van tijd en ruimte tot de eigenlijke kern van zijn literaire werk te maken. (Geen wonder overigens, dat MULISCH, levend in Holland en schrijvend in het Nederlands, zich tot een filosoof ontwikkeld heeft, dat wil zeggen: in de regionen van het 'hogere' terechtgekomen is).

Het platte vlak is misschien niet zozeer een lokaal provincialisme, als wel een internationaal verschijnsel van vervlakking dat samenhangt met de verregaande vercommercialisering, en nog x-maal verhevigd wordt door a-cultureel gebruikte communicatiemiddelen. Er dreigt een vicieuze cirkel te ontstaan, een draaikolk, waarin de aloude dienende functies van uitgeven, boek-verkopen en literaire kritiek, en uiteindelijk ook de lust en vaardigheid tot werkelijk lezen, worden weggezogen.

Het in kaart brengen, aftasten, van het eigen territorium door schrijvers, getuigt misschien van een gezonde voorzichtigheid, van bewuste of onbewuste overlevingstaktiek. Men wil vaste grond onder de voeten voelen, als is het maar een nietig stukje. En daar begint het pas; dan moet blijken of de schrijver een echte schrijver is. De echte prinses in het bekende prookje van Hans Christiaan ANDERSEN voelde door talloze matrassen heen de erwt die haar tere huid kwetste. De ware, de 'geboren' schrijver, zal ook, zelfs, op basis van het niet-creatief geachte neo-realisme echte literatuur voortbrengen. Een literaire tekst is door taal en vormgeving qualitate qua van andere orde dan het platte vlak. De essayist Cyrille OFFERMANS sloeg de spijker op de kop toen hij sprak van 'schrijvers, die de oppervlakte van het bestaan van serieuze middelen tot een raadselfiguur maken.'

Een raadselfiguur: dat is, wat men in de Renaissance een 'conchetto' placht te noemen, een op herkenbare zaken gebaseerde voorstelling of tekst, die de beschouwer, de lezer, in staat stelt onvermoede perspectieven, nieuwe gezichtspunten, kortom, een andere dimensie, te ontdekken in de zogenaamde 'gewone' alledaagse werkelijkheid. Een land, waar die soort van vormgeving geen functie heeft, waar schrijvers niet meetellen: dat is pas met recht 'het platte vlak'.

Langs zijpaden en omwegen kom ik tot de conclusie, dat Vlaamse en Hollandse schrijvers het aan elkaar verplicht zijn solidair te blijven, terwille van de volwaardigheid van onze gemeenschappelijke, in het Nederlands geschreven, literatuur — en wel ondanks alle verschillen in geaardheid en literaire standpunten. Juist de twee wezensgesteldheden die in onze letteren tot uiting komen, geven er het merkwaardige, geheel eigen karakter aan. Vive la différence!